

Τουρισμός: Κοινωνικές Ταυτότητες και Χώρος

Εισαγωγικό σημείωμα

του Σαββα Τσιλένη

«ΚΡΥΜΜΕΝΟΣ στην πυκνή βλάστηση γύρω από το χωριό, ο Γκούφη δεν έχασε ούτε μία λεπτομέρεια της αρχαίας πολεμικής τελετής. Οι ιθαγενείς φορώντας στα πρόσωπά τους κάπι φοβερές μάσκες χόρευαν και πηδούσαν στο κέντρο της πλατείας βγάζοντας κραυγές που έφεραν ούρη.

«Αυτή ήταν η Αφρική που έψαχνα!», φώναξε ο Γκούφη με ενθουσιασμό. Όταν όμως ο χορός τελείωσε ακούστηκαν χειροκροτήματα από μια ομάδα τουριστών που σηκώθηκε και προχώρησε προς το πούλμαν που τους είχε μεταφέρει μέχρι εκεί. Μόλις τελείωσε η παράσταση οι «άγριοι» έβγαλαν τις μάσκες τους και έσβησαν την δύψα τους πίνοντας αναψυκτικά που έβγαλαν από ένα μοντέρνο ψυγείο, ενώ φορούσαν τα αθλητικά τους παπούτσια που ήταν σχεδιασμένα σύμφωνα με την τελευταία λέξη της μόδας».

Walt Disney Company: «Οι περιπέτειες του Γκούφη» από τη σειρά *Ιστορίες του Μίκυ*, Εκδόσεις Ηλιος, Αθήνα, 1990.

«Είναι αλήθεια ότι “η γαλήνη, η ηρεμία, η αγαθότητα φαίνεται πως έχουν χαθεί” από το νησί. Είναι όμως αλήθεια ότι χάρι στον τουρισμό εξαφανίστηκαν από τη Σαντορίνη η φτώχεια και η μιζέρια, όπως τουλάχιστον τη γνώρισα εγώ, χωρίς “μαγικά καλοκαίρια” και χωρίς “μυθική περιπέτεια”. Η εξαφάνιση αυτή ασφαλώς δεν δικαιώνει την απώλεια αρετών, για τις οποίες δικαιολογημένα θρηνεί ο κ. Πλωρίτης. Για όσους όμως έβλεπαν από κοντά τον μετασχηματισμό της θηραϊκής κοινωνίας, η απώλεια αυτή ήταν αναμενόμενη. Γιατί τι θα μπορούσε να περιμένει περισσότερο κανείς από τον απλό χωρικό ή τον ζωηλάτη, στον οποίο τις πλάτες αφέθηκε η χάραξη της τουριστικής πολιτικής του νησιού; Ποιος νοιάστηκε τότε να βοηθήσει αυτούς τους ανθρώπους ώστε να συνειδητοποιήσουν εγκαίρως τι σημαίνει τουρισμός, τι σημαίνει παροχή υπηρεσιών, τι σημαίνει ποιότητα στον τουρισμό; Πού βρίσκονταν τότε οι πνευματικοί ταγούς του νησιού αυτού που, υποτίθεται, βλέπουν και πιο μακριά; Δεν ερωτώ βέβαια πού βρισκόταν τότε το κράτος, αφού αυτό είναι πάντοτε και πανταχόθεν απόν. Έτσι φτάσαμε στο σημερινό κατάντημα μιας φοβερά υποβαθμισμένης Σαντορίνης –που διαθέτει περί τις ογδόντα χιλιάδες (80.000)– νόμιμες και παράνομες κλίνες»¹.

Γράμμα του Χ.Γ. Ντούμα, καθηγητή αρχαιολογίας, στο *Βήμα* της 22.11.92¹

Αν σήμερα η αλλαγή του τρόπου ζωής σηματοδοτείται κυρίως από την διαχείριση του χρόνου εργασίας και του ελεύθερου χρόνου, ο τουρισμός ως κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο καταλαμβάνει το μεγαλύτερο διάστημα που αναλογεί στην αναψυχή. Από την άλλη πλευρά παρατηρείται μια έντονη τάση «εκδημοκρατισμού» των διακοπών με την είσοδο στην αγορά των τάξεων με χαμηλά εισοδήματα (πολυμελείς οικογένειες, νέες με μικρές οικονομικές δυνατότητες, υπάλληλοι, εργάτες, συνταξιούχοι, κ.ά.) και παράλληλα σημειώνεται αλλαγή στη ζήτηση οργανωμένων πακέτων των μεσαίων και ανωτέρων εισοδηματικών τάξεων και εξατομίκευση του τρόπου περιήγησής των. Οι εφαρμογές των νέων τεχνολογιών, κυρίως της ηλεκτρονικής και των τηλεπικοινωνιών, παρεμβαίνει καθοριστικά στην «παραγωγή ταξιδιών» και καθιστούν ένα τμήμα της αλυσίδας της παραγωγικής διαδικασίας, τις μεταφορές, την οργάνωση της διαμονής των επισκεπτών σε αρχαιολογικούς χώρους, τη διασκέδαση, τη διαφήμιση και ενημέρωση και τέλος την επαγγελματική εκπαίδευση.

Βιντεοδίσκοι και CD ROM χάρη στα οποία γίνεται δυνατή η ενημέρωση για τα προτεινόμενα πακέτα από τις τουριστικές εταιρίες, το βιντεοτέξ και οι διασυνδέσεις του σε παγκόσμιο επίπεδο, η χρήση δορυφόρων επικοινωνίας μεταξύ εταιριών μεταφορών συμβάλλουν στη διεθνοποίηση του τουρισμού και προσβάλλουν με τον «τουριστικό ιο» τις «νέες τουριστικές χώρες» στη Λατινική Αμερική, την Άπω Ανατολή, τη Νοτιοανατολική Ασία αλλά και τις χώρες της Αφρικής. Η συγκέντρωση της ζήτησης στην «Ευρώπη-Αμερική» περιορίζεται με ρυθμούς που υποχωρούν υπέρ των υπολοίπων ηπείρων, παρόλα αυτά όμως σήμερα στις 2 αυτές ηπείρους, εισρέει το 72% της συνολικής τουριστικής δαπάνης και να εκρέει το 71% των τουριστών². Πράγματι, η τάση που διαγράφεται είναι η περιθωριοποίηση εκείνων των τουριστικών δεκτών που έχουν ανεπαρκή πρόσβαση στην πληροφόρηση. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού τονίζει πως: «μόνο οι χώροι που θα μπορέσουν να ελέγχουν τα δίκτυα, όπου θα επιβάλλει το δικά τους πρότυπα συναλλαγών με σκοπό τη διοχέτευση μέσα σε αυτά των δικών τους προϊόντων θα είναι οι νικητές αυτού του ανταγωνισμού»³.

Στη χώρα μας έληξε η εποχή όπου η μετανάστευση, ο τουρισμός και η εμπορική ναυτιλία δημιουργούσαν και συντηρού-

σαν «μια κοινωνία μαγεμένη από την άνετη και ταχεία πλημμυρίδα του ξένου συναλλάγματος»⁴. Σήμερα η κρίση και ο σκληρός ανταγωνισμός δημιουργεί συνθήκες δύσκολες όχι μόνο για τον κλάδο αλλά και για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας που εξαρτάται άμεσα από τον τουρισμό. Οι ευεργετικές επιδράσεις του στην ανάπτυξη, συνυπολογίζοντας και την έντονη αποβιομηχάνιση, γίνονται καθοριστικότερες και αποτελεί πλέον ανεπιθύμητη συνθηματολογία το σλόγκαν για «τα γκαρσόνια της Ευρώπης». Σήμερα το κράτος και η κυβέρνηση ομολογούν τις χαμένες ευκαιρίες που είχε η χώρα μας, τα τελευταία δέκα χρόνια μετά από τις επενδυτικές προτάσεις και ότι με τα κίνητρα που δόθηκαν από τους αναπτυξιακούς νόμους αξιοποιήθηκε μόνο το 30% των κονδυλίων, ενώ το υπόλοιπο 70% χάθηκε και ακόμη αναζητούνται οι «επίδοξοι» επενδυτές⁵. Συνεχίζεται επίσης η πολυαρχία και το ΥΠΕΘΘ θεωρεί περιττό το καθήκον χορήγησης αδειών από τον ΕΟΤ και πιστεύει ότι η κατάργησή του θα συντομεύσει σημαντικά τον απαιτούμενο χρόνο για τις τουριστικές επενδύσεις⁶.

Ταυτόχρονα ένα «σκληρό» νόμισμα οδηγεί σε αύξηση του εσωτερικού δανεισμού, στη διόγκωση των εισαγωγών αλλά και στην έλλειψη επαρκούς αριθμού αφίξεων που τα τουριστικά πακέτα τις οδηγούν σε φθηνότερες αγορές της Μεσογειακής Λεκάνης: έτσι ο ΣΕΤΕ και ο Παγκρήτιος Σύλλογος Διευθυντών Ξενοδόχων κρούει τον κώδωνα του κινδύνου για την υποβάθμιση του τουριστικού προϊόντος⁷.

Αν ο εύκολος και ταχύς πλουτισμός καθυστέρησε τον κοινωνικό εκσυγχρονισμό και οδήγησε την οικονομία προς κατευθύνσεις μη παραγωγικές και παρασιτικές, επιβάλλεται πλέον η ορθολογική αντιμετώπιση των φαινομένων της στρεβλής ανάπτυξης που παρασύρει και κατασπαταλά τους φυσικούς πόρους και καταστρέφει το περιβάλλον. Πριν 7 χρόνια ακριβώς, τα *Σύγχρονα Θέματα* θέλοντας να ανιχνεύσουν τις διάφορες πλευρές του τουριστικού φαινομένου παρουσίασαν μια ενότητα άρθρων που πραγματευόταν το θέμα από διάφορες οπτικές γωνίες χωρίς να το έχουμε εξαντλήσει. Σήμερα, πιστεύοντας ότι η διερεύνηση της ποιοτικής στάθμης των προσφερομένων υπηρεσιών είναι επιτακτικότερη, προσπαθούμε να αποτυπώσουμε όχι μόνο την πορεία των χρόνων προβλημάτων αλλά και να παρουσιάσουμε κάποιες εναλλακτικές απόψεις.

Έτσι ξεκινάμε με το άρθρο του Χ. Κοκκώση που θέτει το πρόβλημα των επιπτώσεων του τουρισμού στο περιβάλλον, δηλαδή της αισθητικής του τοπίου, των χρήσεων γης και των αδυναμιών ελέγχου αυτών καθώς επίσης τη λειτουργία των φυσικών οικοσυστημάτων, αλλά εντοπίζει τις θετικές του πλευρές και τις αναδράσεις από την υποβάθμιση στην ίδια τη δραστηριότητα του τουρισμού. Παράλληλα τονίζοντας την ευρωπαϊκή πολιτική για το περιβάλλον τοποθετεί τις σχέσεις τουρισμού και βιώσιμης ανάπτυξης σε τρεις προσεγγίσεις: των τομεακών, των περιβαλλοντικών και την αειφορική, χωρίς να κρύβει εμπόδια και αδυναμίες συγκρότησης πολιτικής

και πρακτικής ευρείας στήριξης σε περιόδους απορύθμισης της κρατικής παρέμβασης.

Η Β. Γαλάνη-Μουτάφη διερευνά την πρόσφατη βιβλιογραφία των κοινωνικών επιστημών εντοπίζοντας τα θεωρητικά μοντέλα και τη μεθοδολογία των ερευνών για τη φύση του τουρισμού. Αντιπαράθετε τις απόψεις για τα «επινοημένα θέλγητρα», τις ανταπάτες που δημιουργούνται στο σύγχρονο τουρίστα σε σχέση με την αναζήτηση της «αυθεντικότητας», τη διαδικασία εμπορευματοποίησής του και τέλος τις αναπαραστάσεις της ετερότητας που αναδεικνύονται μέσω των τουριστικών οδηγών, δηλαδή με τη βοήθεια του λόγου για τους «άλλους».

Το κείμενο του Π. Τσάρτα κινείται στο ίδιο μήκος κύματος με το προηγούμενο φωτίζοντας τις αλλαγές της σύγχρονης ζωής, επισημαίνει την ανάπτυξη της κοινωνιολογίας του τουρισμού και παραθέτει αναλυτικά τους χαρακτηριστικότερους τύπους ταξιδιών με το ιδιαίτερο νόημα που αποδίδουν σε αυτά οι περιηγητές καθώς και τις εμπειρίες που αναζητούν μέσω αυτών.

Τις κοινωνικοπολιτισμικές σχέσεις του τουρισμού με την παράδοση και την παραγωγή ενός φαντασιακού χώρου περιγράφει το κείμενο του Σ. Χτούρη, συμπληρώνοντας τα δυο προηγούμενα, σκιαγραφεί τις απαρχές του τουρισμού με το κύμα του περιηγητισμού, τη διαπλοκή της φυσιολατρίας και τον τρόπο που προσδιορίζεται πολιτισμικά η φύση. Στη συνέχεια η περιήγηση στην Ελλάδα του 18ου και 19ου αιώνα συνδέεται με τη δική μας αυτοκατανόηση και την εξέλιξη της διαμόρφωσης της πολιτισμικής μας εικόνας.

Ο Κ. Κραντονέλλης εξετάζει σύντομα αλλά σφαιρικά τις προοπτικές της τουριστικής κίνησης στο διεθνή χώρο και ειδικότερα στην Ευρώπη μέχρι την πρώτη δεκαετία του επόμενου αιώνα. Επισημαίνοντας την επιβράδυνση του ρυθμού αυξήσεων των αφίξεων, διεθνώς και στην ήπειρό μας, δεικνύει την οργανική εξάρτηση του τουρισμού από το περιβάλλον, από την επιδεινούμενη οικολογική κρίση αλλά και από τις αλλαγές των καθιερωμένων σχέσεων εργασίας. Οι τεχνολογικές εξελίξεις στα μέσα μεταφοράς και στα δίκτυα προβλέπεται ότι θα επφέρουν χωροθετικές διαφοροποιήσεις στη ζήτηση του τόπου αναψυχής, που θα επηρεάσουν το μέλλον της τουριστικής ζήτησης στην Ευρώπη και κατ' ακολουθία στη χώρα μας.

Η Δ. Κατοχινού παρουσιάζει την πρόσφατη μελέτη του ΚΕΠΕ για την εξέλιξη του τουρισμού στην Ελλάδα. Τονίζοντας την οικονομική σημασία του τομέα εφιστά την προσοχή στα διαρθρωτικά προβλήματα και ειδικότερα στο θέμα της αυθαίρετης δόμησης. Αφού αναλύονται τα οικονομικά στοιχεία σε διεθνές, εθνικό και διαπεριφερειακό επίπεδο, συγκρίνονται δυο περιφέρειες, της Αττικής και της Κρήτης, διαγράφοντας και τις προοπτικές αντιμετώπισης των προβλημάτων τους. Ταυτόχρονα προσεγγίζεται ο τουρισμός ανά γεωγραφικές ζώνες και διερευνούνται τα χαρακτηριστικά εναλλακτικών μορφών του, καταγράφοντας τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα.

Την ανάγκη αποχαρκτηρισμού του τουρισμού ως κλάδου υπηρεσιών ή ως «τομέα» της οικονομίας και την υπαγωγή του στην κατηγορία της τελικής ζήτησης και σαφέστερα στην ιδιωτική κατανάλωση τονίζει για μια ακόμη φορά⁸ ο Γ. Ζαχαράτος, επικεντρώνοντας τη συζήτηση αφενός στον προσδιορισμό των αναγκαίων κατευθύνσεων της πολιτικής και αφετέρου σε μια σύντομη κριτική αντιπαράθεση με τη «βάση της λογικής» του τουριστικού πολιτικού γίνεσθαι της χώρας. Προβλέπει επίσης ότι στα πλαίσια της εναρμόνισης με την Ε.Ε. θα συμβούν ανακατατάξεις στην «τουριστική αξία» των διαφόρων κέντρων και με την παράθεση συγκεκριμένων παραδειγμάτων προσπαθεί να εξομαλύνει το κόστος της αναπροσαρμογής.

Ο Π. Κομίλης ξεκινώντας από τη διαπίστωση ότι η χώρα δεν διαθέτει ένα υψηλής ποιότητας τουριστικό προϊόν σχολιάζει επιγραμματικά τη θεσμική, την επενδυτική, και τη χωροταξικοπεριβαλλοντική διάσταση της ασκούμενης πολιτικής για να εστιάσει την κριτική του στο θεσμό των Περιοχών Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης που η ένταξη στο νέο αναπτυξιακό νόμο Ν. 2234/94 λειτουργεί κατ' αναλογία των Βιομηχανικών Περιοχών.

Την αμφίδρομη σχέση του περιβάλλοντος με τον τουρισμό εξετάζει η Ρ. Καλοκάρδου επισημαίνοντας ότι η καταστροφή του τουριστικού πόρου καταστρέφει τελικά τον ίδιο και αντίστροφα περιγράφει τις επιπτώσεις του τουρισμού στο δομημένο περιβάλλον. Έτσι εξετάζονται αναλυτικά ορισμένες αρνητικές πλευρές του θεσμικού πλαισίου δόμησης τουριστικών εγκαταστάσεων, ο ρόλος που έπαιξε η αυθαίρετη εν πολλοίς επέκταση των ορίων των οικισμών και τελευταία, μέσω των Ειδικών Χωροταξικών Μελετών η κάλυψη των κενών του χωροταξικού σχεδιασμού.

Η κρίση των παραδοσιακών οικισμών ως ένα αξιοπρόσεκτο τμήμα της περιβαλλοντικής κρίσης είναι το θέμα που διαπραγματεύεται ο Α. Χατζηδάκης διατυπώνοντας την πολυπλοκότητα προσέγγισης του όρου «περιβάλλον», τονίζοντας επιγραμματικά τις κοινωνικοοικονομικές αλλά και ιδεολογικές πλευρές της κρατικής πολιτικής και θεωρώντας εφικτή την «αειφόρο» τουριστική ανάπτυξη.

Ο Α. Παρπαϊρης ξεκινά από τη διατύπωση ενός θεωρητικού μοντέλου εκτίμησης της χωρητικότητας (φέρουσα ικανότητα τουριστικής ανάπτυξης) ενός συγκεκριμένου χώρου, αφού παρουσιάζει τις νέες τάσεις του τουρισμού ως απαραίτητη προϋπόθεση διατήρησης του κύκλου ζωής του τουριστικού προϊόντος, (όρος οικονομικός): εξετάζει στη συνέχεια την περίπτωση της Μυκόνου, χώρου χαρακτηρισμένου ως κορεσμένη περιοχή. Συμπερασματικά διατυπώνει τα στάδια της τουριστικής ανάπτυξης και τον «κύκλο ζωής μιας περιοχής», η οποία δεν μπορεί να αντικατασταθεί ή να αφαιρεθεί από την αγορά όπως ένα άλλο προϊόν, παρά μόνο να καταστραφεί με μπουλντόζες.

Συμπληρωματικά, παρουσιάζονται δυο μορφές εναλλακτι-

κού τουρισμού: των πολιτιστικών διαδρομών στην ύπαιθρο της Σ. Αυγερινού Κολώνια και στα ιστορικά κέντρα των πόλεων του υπογράφοντος. Στο πρώτο άρθρο παραθέτοντας ορισμένα επιτυχημένα παραδείγματα του Συμβουλίου της Ευρώπης, η συγγραφέας αναφέρεται στο ρόλο των περιφερειακών και τοπικών αρχών, αλλά και των επιχειρηματιών του τουρισμού καθώς επίσης των ΜΜΕ για την ευαισθητοποίηση του κοινού. Τέλος, αρχιτεκτονική των μνημείων, στο δεύτερο κείμενο, αλλά και των απλών συνόλων οποιασδήποτε εποχής και μορφής βοηθά στην συγκρότηση της συλλογικής μνήμης και στην παγκοσμιοποίηση του χώρου μέσα από τις διαφορετικότητες.

Κλείνοντας το σημείωμα θέλουμε να ευχαριστήσουμε τον κ. Χάρη Κοκκώση, καθηγητή του Τμήματος Περιβάλλοντος στο Πανεπιστήμιο του Αιγαίου, για τη βοήθεια που μας παρείχε στην πραγματοποίηση του αφιερώματος αυτού, συμβάλλοντας στη συλλογή και επιμέλεια του μεγαλύτερου αριθμού των κειμένων, τα οποία με διαφορετική μορφή πρωτοπαρουσιάστηκαν στο διεθνές συνέδριο με τίτλο: «Τουρισμός και Περιβάλλον» (Μόλυβος Λέσβου, Οκτώβρης 1992).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο τίτλος του γράμματος ήταν: «Έτσι φτάσαμε στη φοβερά υποβαθμισμένη Σαντορίνη. Ο κοινωνικός μετασχηματισμός, ο δήθεν “αλητοτουρισμός” και το (κλειστό) Μουσείο των Φηρών».
2. Δημήτρης Ουζουνίδης: «Τουριστική ανάπτυξη και έρευνα στον τουρισμό». Δακτυλογραφημένη μελέτη της ΓΓΕΤ/ΥΒΕΤ Αθήνα, Ιαν. 1990.
3. Ibid: ΠΟΤ στο Conseil National du Tourisme, «Introduction de nouvelles technologies dans le tourisme», Παρίσι 1985.
4. Για την κοινωνική εξασθένιση μετά το 1975 βλ. το άρθρο του Κ. Βεργόπουλου, (1986), «Οικονομική κρίση και εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα και τον Ευρωπαϊκό Νότο» σελ. 61-105 στον τόμο *Η Ελλάδα σε εξέλιξη* που περιλαμβάνει κείμενα από το τεύχος 473 του γαλλικού περιοδικού *Les Tempus Modernes*, Εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1986.
5. Δηλώσεις του υφυπουργού Γ. Ρωμαίου στην διημερίδα για τον τουρισμό, *Καθημερινή* 23/5/95, «Ανάγκη συντονιστικού οργάνου για μια ενιαία τουριστική πολιτική».
6. «Αδεια ξενοδοχείων μόνο από το ΥΠΕΧΩΔΕ. Καταργούνται οι άδειες από τον ΕΟΤ. Σχεδιάζεται η πολιτική του τουρισμού για το 2000». Δημοσίευμα στην *Καθημερινή* 8/6/95.
7. Για τα προβλήματα του τουρισμού βλ. δημοσίευμα στην *Καθημερινή* 9/6/95, «Τουρισμός: προσφορές με σύνεση. Συγκρατημένη πολιτική στο κλείσιμο συμβολαίων '96 λόγω μονοψήφιου πληθωρισμού και διολίσθησης περίπου 6%» και 8/6/95 «ΣΕΤΕ: Προσοχή στα συμβόλαια. Έρευνα αγοράς καταδεικνύει τους λόγους της μείωσης της τουριστικής κίνησης και προειδοποιεί για τη νέα σεζόν».
8. Βλ. εκτός από τα *Σύγχρονα Θέματα*, 34 (1988) και: (α) «Τα προβλήματα και οι προοπτικές του τουρισμού στην Ελλάδα» στο συλλογικό τόμο *Η Ελλάδα προς το 2000*, (Επιμέλεια: Η. Κατσούλης, Τ. Γιαννίτσος και Π. Καζάκος), Εκδ. Παπαζήσης και F. Ebert Stiftung, Αθήνα 1988. (β) «Τουριστική ανάπτυξη και τουριστική έρευνα στην Ελλάδα» στα πρακτικά του διημέρου με τίτλο: *Έρευνα στις οικονομικές επιστήμες. Προβλήματα και προοπτικές*, 17-18/4/1989. Εκδ. ΓΓΕΤ/ΥΒΕΤ, Αθήνα 1989.